

SHENOUTE OG AVGUDSDYRKERNE

RELIGIONSKONFLIKT I ØVRE EGYPT PÅ 300- OG 400-TALLET

AV HUGO LUNDHAUG

Shenoute, den mektige abbeden i Det hvite kloster ved Atripe i Øvre Egypt, sto i en lang og bitter konflikt med lokale utøvere av tradisjonell religion på slutten av 300-tallet og første halvdel av 400-tallet. Shenoute er kjent for sine voldelige metoder i denne konflikten, inkludert hans deltagelse i tempelødeleggelse og innbrudd. På bakgrunn av hans egne tekster diskuterer denne artikkelen omfanget av Shenoutes aktivitet som tempelødelegger, samt hans konflikt med den pagane stormannen Gesios i Panopolis.

”Ve den som vil tilbe tre og stein eller noen andre ting i det hele tatt laget av menneskehender – med tre, stein og leire i dem, og resten av de materielle stoffene – og fugler og krokodiller og ville dyr og tamme dyr og diverse andre skapninger” (*Herren Tordnet*, DU 49 [A 1.381]).¹ Dette ifølge Shenoute, ”that archfoe of all non-Christian forms of religion,” som Mark Smith (2002:243) kaller ham, abbed i Det hvite kloster i Øvre Egypt fra 385 til 465, en mann som i den grad han er kjent for andre enn koptologer, først og fremst er beryktet for sin hardnakkede og hensynsløse kamp mot alle former for paganisme i sitt nærområde. Armand Veilleux har f.eks. omtalt Shenoute som ”a man whom all agree in calling authoritarian, harsh, and violent” (Veilleux 1983:v), og som ”a force of nature, a volcano in perpetual eruption” (Veilleux 1983:xi), mens Johannes Leipoldt ga den mektige abbeden æren for å ha nedkjempet paganismen i Øvre Egypt, samtidig som han gjorde det klart at han ikke hadde særlig sans for Shenoutes metoder (Leipoldt 1903:182).²

Som David Brakke (2008:91) nylig har påpekt, så er kristne munkers aktive involvering i ødeleggelsen av pagane templer et såpass kjent faktum blant antikkhistorikere at det har blitt naturlig å anta monastisk medvirkning til tempelødeleggelse selv når det ikke finnes direkte bevis for det. En av de monastiske personligheter som er mest beryktet for denne typen aktivitet, er nettopp Shenoute. Dette inntrykket stammer imidlertid i stor

grad fra den hagiografiske teksten *Shenoutes liv* (se Leipoldt 1906-13:1; Bell 1983), tradisjonelt tilskrevet hans etterfølger Besa (se nå imidlertid Lubomierski 2007), samt fra toneangivende studier som Leipoldts bok fra begynnelsen av forrige århundre (Leipoldt 1903), og nyere studier som f.eks. Trombley 1993–94 og Frankfurter 1998. Som sistnevnte formulerer det, marsjerte Shenoute ”into villages to plunder temples and destroy cultic images, and inveighed against popular religious practices as simple as the lighting of celebratory lamps” (Frankfurter 1999:691). Men hvordan stemmer dette bildet av Shenoute med det stadig tydeligere bildet vi nå er iferd med å få av ham som en følge av Stephen Emmels (2004) banebrytende katalogisering og systematisering av de bevarte tekstvitner til Shenoutes egne tekster?

SHENOUTE OG TEMPELØDELEGGELSE

Shenoute er altså kjent som tempelødelegger. I *Shenoutes liv* fortelles det at han ”gikk inn i tempelet” i landsbyen Pleuit ”og knuste avgudsbildene oppå hverandre og ødela dem” (Besa, *Shenoutes liv*, 84 [L 1:41]), men han refererer også selv, i en foreløpig uidentifisert tekst, til ”den gangen vi brant tempelet til avgudsdyrkerne i Atripe” (*uidentifisert tekst*, DD 224 [L 3:91]), en hendelse han også nevner i en annen tekst, hvor han forteller at ”vi brant med ild dette stedet for avgudsbilder sammen med alt som var i det” (A26 [E 2008:164]), en formulering vi også finner i den meget interessante teksten *La våre øyne*, hvor Shenoute nevner at han og hans medsammen-svorne knuste hedningenes avgudsbilder ”i tempelet som vi brant med alt som var i det” (ZJ 28 [E 2008:197]). Stephen Emmel (2008:164–65) anslår denne ødeleggelsen til å ha funnet sted en gang mot slutten av 300-tallet, og selv om denne dateringen ikke på noen måte kan ansees som sikker, er det utvilsomt sannsynlig at den fant sted i samme tidsperiode som ødeleggelsen av Serapeum i Alexandria i 392 (for denne dateringen av sistnevnte, se Hahn 2008), en hendelse som meget vel kan ha inspirert Shenoute (jf. Emmel 2002:113; Emmel 2008:164–65; Frankfurter 2008:153). Shenoute sier ingenting om hvilken guddom dette tempelet i Atripe var dedikert til. Emmel (2008:164) foreslår at det kan dreie seg om tempelet til den lokale gudinnen Triphis, som skal ha vært det største av tre templer vi kjenner eksistensen til i Atripe på 300-tallet, men dersom Roger Bagnall (2008:33) har rett i at dette tempelet var overtatt av romerske myndigheter til offisielle

eller militære formål allerede på 200-tallet, fremstår denne identifikasjonen som problematisk. Foreløpig vet vi derfor ikke hvilket tempel i Atripe det her dreide seg om.

I tillegg til ødeleggelsen av dette tempelet i Atripe refereres det i kodeks GG fra Det hvite kloster til et annet tilfelle av tempelødeleggelse. Shenoute-teksten *Herren tordnet* introduseres her som ”ordene Shenoute ytret i katekese da han kom fra Antinoou da de avgudsdyrkende prestene anklaget de kristne etter å ha brakt dem dit til provinsguvernøren den dagen de ødela tempelet deres i Pneueit” (*Herren tordnet*, GG 1 [L 3:84–85]). Det er trolig denne tempelødeleggelsen det også refereres til i den uidentifiserte teksten i kodeks DD som jeg siterte fra ovenfor, når Shenoute nevner at ”vi gikk med de kristne som ble brakt foran dommeren i Shmoun og Antinoou da prestene anklaget dem for det andre tempelet som de selv også hadde ødelagt i deres landsby” (*uidentifisert tekst*, DD 224 [L 3:91]). Det er i denne forbindelse verdt å merke seg at vi på bakgrunn av Shenoutes tekster, i sterk kontrast til det tradisjonelle bildet av Shenoute som ivrig tempelødelegger, ikke har noen sikre indikasjoner på at Shenoute selv var med på å ødelegge andre templer enn det ovennevnte tempelet i Atripe (jf. Emmel 2008:164).

I tillegg til regelrett tempelødeleggelse bør det nevnes at vi også kjenner til at templer i Shenoutes nærområde ble omgjort til kristen bruk. Erkebiskop Dioskorus av Alexandria refererer i et brev sendt til Shenoute under andre halvdel av 440-tallet til et kloster i Panopolis som ”det tidligere tempelet i Shmin” (Dioskorus, *Brev til Shenoute*³, XZ 73 [Munier 1916:148]; jf. Vliet 1993:101–2), hvilket igjen kan være identisk med det pakomianske klosteret i Panopolis som nevnes i *Pakomius’ liv*, hvor det sies at dette klosteret ble opprettet under motstand fra lokalbefolkningen (*SBo* 54; G¹ 81; jf. Dechow 1988:239).⁴ Sannsynligvis hadde dette ”tidligere tempelet i Shmin” vært et tempel dedikert til den ityfalliske guden Pan/Min (Vliet 1993:101), en guddom det synes å ha forekommet en viss dyrkelse av et godt stykke ut på 400-tallet. Bl.a. refererer Shenoute i en tekst forfattet en gang mellom 431 og 444 på karakteristisk sarkastisk vis til de som dyrker ”Pan, som er Min, denne hvis usømmelighet deres hjerter ligner i sin hardhet” (*Bare jeg forteller alle som bor i denne landsbyen*, TY 227 [E 1994:43–44]).⁵

Shenoute refererer også til at tempel ble omgjort til kirke. I den titteløse teksten *A6* forteller han om et tempel som ”istedenfor et sted for den

urene ånd” vil bli ”et sted for den hellige ånd fra i dag av” (A6, TY 3 [Y:349]). Dessverre har vi ikke bevart den første folien fra kodeks TY som inneholdt begynnelsen på denne teksten, og vi vet derfor heller ikke hvilket tempel det her er snakk om, men at det har blitt omgjort til kirke er tydelig. Som Shenoute formulerer det, ”istedenfor ofring til Satan og tilbedelse av ham, og frykt for ham, vil Kristus tjenes i det fra i dag av, og han vil tilbes, og han vil kneles for, og han vil fryktes, og istedenfor blasfemi vil det komme til å være velsignelse og salmesang i det” (A6, TY 3 [Y:349]). Shenoute hevder videre at det ”inntil idag har vært lover som dreper menneskers sjeler i det, skrevet med blod og ikke bare med blekk ...” (A6, TY 3 [Y:349]), noe som synes å referere til tempelets hieroglyfer (jf. Young 1981:356), som han fortsetter med å beskrive som avbildninger av slanger, skorpioner, hunder, katter, krokodiller, frosker, rever, reptiler, fugler og kveg, i tillegg til sol og måne og andre ting. Shenoute kontrasterer så disse hieroglyfene med tempelets nye innhold: ”Istedenfor disse tingene vil det være livets skrifter, som gir liv til sjelen, som vil komme til å være i det fra idag av, som fyller med Guds ord, hvis navn står skrevet i dem, og hans sønn, Jesus Kristus, og hans engler og hans rettskafne og alle hans helgener. Og alle steder vil det som er i dem gi kunnskap om alle gode ting, og spesielt det rene” (A6, TY 3–4 [Y:349–50]). Slik direkte omgjøring av tempel til kirke synes imidlertid ikke å ha vært normen. Som Bagnall (2008:33) har poengtert har vi svært få kilder til dette. Shenoutes vitensbyrd utgjør her et viktig unntak i så måte.

Shenoute gir oss dessverre ikke ytterligere opplysninger om denne omgjøringen fra tempel til kirke, men appliserer isteden beskrivelsen metaforisk på det enkelte menneske, idét han lar tempelet representere hver enkelt: ”Salig er den uvitende mann og kvinne hvis ende vil bli som dette husets ende idet de angrer sine onde gjerninger” (TY 4 [Y:350]). For hvis man angrer sine onde gjerninger vil man kunne kaste ut det onde fra sin sjel, lik avgudsbilder fra et tempel, og isteden fylle den med det gode. Sjelen må altså gjøres om fra et tempel for demonene til et gudshus.⁶

Shenoutes anti-pagane aktivitet møtte naturlig nok motstand, og at hans handlinger ikke ble tatt vel imot av alle kommer tydelig frem fra hans egne tekster. I en av disse, den tidligere nevnte uidentifiserte teksten i kodeks DD, et leksjonarium som inneholder utdrag fra mange ulike tekster av Shenoute, gir han et interessant vitnesbyrd om flere av sine direkte aksjoner mot paganismen i Øvre Egypt. Interessant nok hevder han her å ha handlet

på en veloverveid og ordnet måte, og at han slett ikke har skapt unødvendige bruduljer. Det går frem fra denne teksten at Shenoute beskyldes for å organisere større bander, for han forsvarer seg på følgende måte: ”På hvilken måte har jeg samlet mange rundt meg? Når har jeg gått foran en folkemengde og gjort ting på en udisiplinert måte selv når det dreier seg om handlinger som er passende for å tjene Gud? For jeg har ikke gjort noe på en forstyrrende måte, verken den gangen vi brant avgudsdyrkernes tempel i Atripe eller da vi gikk sammen med de kristne som ble brakt til dommeren i Shmoun og Antinoopolis da prestene anklaget dem for det andre tempelet de selv også hadde ødelagt i deres landsby. Eller hvor mange menn tok jeg med meg den dagen jeg tok avgudsbildene fra soverommet til denne personen, andre enn syv munkere?” (*uidentifisert tekst*, DD 224 [L 3:91–92; E 2002:105 n.49]). Dessverre er fortsettelsen av denne teksten tapt, men den gir oss likevel både et innblikk i anklagene mot Shenoute samt noe som ser ut som en oversikt over hans viktigste aksjoner mot lokale hedninger. Emmel (2008:162–163) betegner sågar denne passasjen som Shenoutes *curriculum vitae*.

SHENOUTES KONFLIKT MED GESIOS

Det er nettopp hendelsen som ligger bak det siste punktet på denne listen, sitert ovenfor, som utgjør den best dokumenterte delen av Shenoutes konflikt med pagane i hans nærområde, nemlig den løpende konflikten han hadde med den tidligere provinsguvernøren Gesios (Flavius Aelius Gesios) (Emmel 2002:101–3; 2008:166; Bagnall 2008:30), nå en rik landeier i Panopolis, en konflikt som toppet seg med et innbrudd i Gesios’ hjem. I *Shenoutes liv* fortelles det at Shenoute og to andre munkere en natt krysset Nilen ved guddommelig hjelp og tok seg frem til Gesios’ hus i Panopolis. ”Da de kom til hedningens dør åpnet husets dører seg med det samme, den ene etter den andre, inntil de kom inn til stedet hvor avgudsbildene var. Så, sammen med brødrene som var med ham, plukket han (dvs. Shenoute) dem opp, tok dem med ned til elven, knuste dem i småbiter og kastet dem i elven.” Deretter dro Shenoute og hans to kumpaner på mirakuløst vis tilbake igjen over Nilen og til klosteret uten at noen merket noe (Besa, *Shenoutes liv*, 125–127 [cf. Bell 1983:77–78]).

Da *Shenoutes liv* imidlertid ikke er helt til å stole på som historisk kilde er det for oss et lykkelig sammentreff at vi i dette tilfellet også har hend-

elsen dokumentert i, om ikke mindre partiske, så ihvertfall noe bedre informerte kilder, nemlig i Shenoutes egne tekster. Faktisk virker det som om *Shenoutes liv* her baserer seg nettopp på disse. Opplysningen om at Shenoute og hans medhjelpere kom seg gjennom låste dører finner vi f.eks. igjen i teksten *La våre øyne*. Shenoute skriver her at ”Vi gjorde et eksempel av ham (dvs. Gesios) ved å ta hans avgudsbilder fra hans soverom om natten i stillhet mens dørene beskyttet dem”. Ifølge Shenoute var det Jesus som hjalp ham og hans medhjelpere inn og ut av Gesios’ hus (se *La våre øyne*, WW 32–33 [E 2008:193–194]). Ikke bare åpnet dørene seg mirakuløst ved Jesu hjelp, men sistnevnte skal også ha spredt frykt blant lokalbefolkningen i Panopolis. Videre var det ifølge Shenoute også Jesus ”som ledet oss gjennom dette husets atrium og trapper inntil vi kom over disse skjulte vederstyggelighetene” (*ibid.*).

Det er åpenbart at denne forklaringen ikke ble godtatt av alle, for Shenoute skriver at enkelte i Panopolis anklager ham og de kristne for løgn når de hevder at dørene åpnet seg av seg selv (se *La våre øyne*, ZJ 27 [E 2008:196]). Shenoute på sin side svarer at han aldri har sagt at dørene åpnet seg på egenhånd, men at de åpnet seg med Jesu hjelp. Årsaken til at Shenoute hevdet dette kommer tydelig frem i *La våre øyne*, for det er her klart at det foreligger anklager mot enkelte av Gesios’ egne folk for å ha stått i ledtog med abbeden og hans munk. Shenoute hevder på sin side at ”hva jeg imidlertid sa, og vitnet om, og dermed renvasket de som er mistenkt for å samarbeide med oss, var at verken slave eller bonde, eller i det hele tatt noen andre mennesker tilknyttet denne idioten, visste hva vi gjorde, og at vi verken fikk nøkkel av jern eller nøkkel av tre eller (nøkkel)ring fra noen av hans folk” (*ibid.*). Ifølge Shenoute ble dørene åpnet ”slik Herren bestemte”, for ”døren som vi gikk gjennom til soverommet i andre [etasje] hvor disse tomme tingene (dvs. avgudsbildene) var plassert ble ødelagt, ikke fordi vi brukte våre skuldre mot den, tok den opp med makt eller med [...] eller andre ting,” men snarere var det ifølge Shenoute slik at da han⁷ tok tak i døren ”falt den ved å komme av hengslene og vi løftet den enkelt (bort)” (*ibid.*).

Det som virkelig ser ut til å ha opprørt folk i Panopolis, er ikke det faktum at Shenoute gikk til aksjon mot avgudsdyrkelse i seg selv, men snarere det at han brøt seg inn i et privat hus, for det synes klart at det gikk en grense mellom det å fjerne avgudsbilder fra templer og det å fjerne gjenstander fra hjemmene til privatpersoner. Som vi skal se senere, henviser

Shenoute nettopp til legaliteten i førstnevnte som et forsvar for sistnevnte, og han forsvarer seg med at det han har stjålet fra Gesios' hus er avgudsbilder denne bruker i religiøst øyemed. Dersom det sies blant folk i Panopolis at "de gikk inn i folks hus og tok bildene (deres), spør hvem de er bilder av eller hvilke handlinger som utføres for dem" (*La våre øyne*, ZJ 28 [E 2008:197]), sier Shenoute. De handlinger Shenoute her refererer til beskriver han også mer utførlig: "Jeg tok gudene hans som han tilber ved å brenne en mengde lamper for dem og ved å ofre røkelse til dem på altrene, og det som kalles 'kyfi'⁸, og ved å bryte brød foran dem" (*La våre øyne*, WW 32 [E 2008:193]). Det er også påfallende at Shenoute beklager seg over at folk vender sin vrede mot ham selv og ikke mot avgudsdyrkeren Gesios: "De har ikke vært sinte i sine hjerter på ham som utfører disse handlingene, men de har blitt fulle av sinne mot ham som tok dem (dvs. avgudsbildene) derfra" (*La våre øyne*, ZJ 28 [E 2008:197]). Videre beklager han seg over innbyggerne i Panopolis, for "de har ikke respektert ham (dvs. Shenoute) i det hele tatt, men de har til og med avskydd ham for hva han har gjort mens de har æret en gudløs person mer enn ham" (*ibid.*). Sist men ikke minst hevder Shenoute at han og hans medhjelpere ved hjelp av Jesus, "åpenlyst avslørte dem slik at alle skulle vite om hans ydmykelse og hans skam, slik at de skulle vite at han er en løgner slik som han sa at 'det er ingen avgudsbilder i mitt hus' da jeg spurte ham" (*La våre øyne*, WW 33 [E 2008:194]). Her later vi ikke minst til å få et innblikk i den utløsende årsaken til Shenoutes innbrudd hjemme hos Gesios, nemlig å avsløre ham som den løgneren og avgudsdyrkeren Shenoute anså ham for å være, for Shenoute refererer også til en tidligere hendelse hvor Gesios skal ha kommet til Shenoutes kirke og lovet "å bli kristen" og forsvart sin tidligere benektelse av Jesu guddommelighet ved å appellere til sin daværende unge alder (se *La våre øyne*, WW 33–34 [E 2008:194–95]).

I disse kildene er det altså et noe annet bilde enn den triumferende og heroiske helgenen Shenoute som kommer frem. Rent bortsett fra noen detaljer som avviker fra den hagiografiske beretningen i *Shenoutes liv*, som f.eks. at Shenoute etter eget utsagn hadde med seg syv munkar snarere enn to (se *uidentifisert tekst*, DD 224 [L 3:91–92; E 2002:105 n.49]), så er det først og fremst interessant å merke seg at Shenoutes innbrudd hos Gesios ser ut til å ha vært svært kontroversielt blant befolkningen i Panopolis. For det er tydelig fra Shenoutes tekster at mange hadde sympati med Gesios og anså at Shenoute hadde gått langt over streken og derfor ville trekke

ham for retten. At Gesios selv truet Shenoute med represalier er relativt klart ut ifra teksten *Ikke fordi en rev bjeffer*, hvor Shenoute spør retorisk om løven skal blir redd når reven bjeffer? Han identifiserer her seg selv, som han også omtaler som ”Kristi tjener,” med førstnevnte, og Gesios, som også benevnes som ”Mammoms tjener,” med sistnevnte (*Ikke fordi en rev bjeffer*, DU 167 [L 3:79]).⁹ Et interessant trekk ved både *La våre øyne* og *Ikke fordi en rev bjeffer* er at Shenoute retorisk identifiserer seg selv med Jesus, og at enhver kritikk mot ham selv dermed fremstilles som et angrep ikke bare på klosterlederen Shenoute, men på selveste Kristus og dermed mot Kristendommen som sådan. Som han selv sier til Gesios: ”Jeg vet at det ikke er meg du er imot, men det er Jesus du er imot, som er i de kristne” (*Ikke fordi en rev bjeffer*, DU 167–68 [L 3:79]). Han omtaler også Gesios som Satans sønn, i motsetning til de kristne, som er Jesu barn. At Gesios etter innbruddet anklaget Shenoute for røveri er tydelig fra Shenoutes eget utsagn om at ”på samme måte som det ikke finnes noe røveri for de som virkelig har Jesus, som du anklaget meg for fordi jeg stille tok dine guder, ... finnes det ingen frihet for dem som setter sin lit til Kronos” (*Ikke fordi en rev bjeffer*, DU 168 [L 3:79]).

Shenoute viker slett ikke unna sterk språkbruk i *La våre øyne*, og siterer Moses på at de som tilber avgudsbilder ”skal drepes”, mens han spør ”hvordan det kan være noe annet enn en veldig god ting at vi avslørte et hus sammen med dets eier som et bol for ormen Satan?” ”Hvorfor åpnet dere munnen mot meg i deg, Lovløshetens by?” spør Shenoute, som her benytter seg av et ordspill hvor han istedenfor å tiltale $\tau\pi\omicron\lambda\iota\varsigma\ \pi\alpha\lambda\omicron\varsigma$, ”Pans by,” dvs. Panopolis, snarere henvender seg til $\tau\pi\omicron\lambda\iota\varsigma\ \pi\alpha\nu\omicron\mu\omicron\varsigma$, ”Lovløshetens by.” (*La våre øyne*, WW 27–29 [E 2008:190–191])

Som vi ser kan det altså synes som om Shenoute var under sterkt press fra enkelte kretser i Panopolis etter sitt innbrudd hjemme hos Gesios, folk som ifølge Shenoute ”har lagt for dagen hat i sin bespottelse og sine falske anklager”, for til tross for at han selv hevdet at flertallet av Panopolis’ innbyggere tilhørte ”den gode hyrde Kristus’ velsignede flokk”, så er det tydelig at Shenoute er presset, for han påpeker at ”loven dømmer ikke en mann uten først å ha hørt ham” (*La våre øyne*, WW 31 & 29 [E 2008:192, 191]; Shenoute siterer her Joh 7:51). Shenoutes forsvar er interessant, for han henviser her til Skriftene som en høyere autoritet enn verdslige lover, samtidig som han forsøker å knytte innbruddet hos Gesios og ødeleggelsen av avgudsbilder direkte til dennes påståtte utbytting av de underprivilegerte

i Panopolis: ”Hva har jeg gjort galt fordi jeg sa, ’gjør ikke urett mot de fattige’? Finnes det annet vitnemål som er mer pålitelig enn Skriftenes? Fortell meg fra dem hvilken synd jeg har begått, eller hvordan jeg har gjort noe galt, fordi jeg tok avgudsbildene fra en gudløs manns hus, ikke minst bildet av Kronos og hun som kalles Hekate, som menneskene villedes av hos oraklene” (*La våre øyne*, WW 29–30 [E 2008:191–92]). Samtidig forsøker Shenoute å få det til å fremstå som om Gesios kjemper en tapende kamp, og sammenligner situasjonen med slanger som fanges og slås ihjel i bergsprekker. Slike slanger kan også etter at de er fanget spytte gift på sine angripere, slik Gesios og hans støttespillere ”spytter ut løgner og fornærmelser” mot de som angriper dem (*La våre øyne*, WW 28–29 [E 2008:191]), men de kan likevel ikke unnsnippe. Underforstått forsøker Shenoute å fremstille anklagene fra Gesios og hans tilhengere som den giften en døende slange spytter ut – og dermed som et tegn på svakhet snarere enn styrke. Hvordan maktforholdet virkelig var mellom Shenoute og Gesios på dette tidspunktet er det imidlertid umulig å få brakt på det rene ut ifra disse kildene.

Kanskje aller mest interessant, ikke minst tatt i betraktning hans appell til Bibelen som den øverste autoritet, er likevel den delen av Shenoutes forsvar som baserer seg på den keiserlige lovgivningen mot pagane templer. Shenoute argumenterer her på følgende måte: ”Dersom det ikke er tillatt å ta demoniske avgudsbilder fra huset til denne personen, er det da heller ikke tillatt å ta dem fra deres templer? For de rettskafne keiserne har i sin kjærlighet til Gud beordret templene ødelagt på grunn av dem, og (beordret dem) nedrevet til deres fundament og knust sammen med avgudsbildene deres som er plassert i dem. Det var disse vi tok fra dette stedet (dvs. fra Gesios’ hus)” (*La våre øyne*, ZJ 28 [E 2008:197]). Shenoute henviser her til at keiserlig lovgivning tillot ødeleggelse av pagane templer, og hevder at hans innbrudd hjemme hos Gesios dermed var lovlig på bakgrunn av at dennes hus måtte kunne ansees for å tilsvare et pagant tempel all den stund Gesios tilba avgudsbilder der.

Nå kan det imidlertid synes som om ikke alle var overbevist om at Shenoute faktisk fant avgudsbilder til religiøs bruk hjemme hos Gesios, for hvorfor ville Shenoute ellers argumentert som han gjør, med at ”dersom det ikke hadde vært vi som knuste dem (dvs. avgudsbildene) i tempelet som vi brant med alt som var i det, så ville vi ikke ha kjent dem igjen. Var det kanskje noen som vil tvile? Eller var de vi fant i tempelet også de

samme som de han (dvs. Gesios) tilber der (dvs. hjemme i sitt hus)? For han har satt sin lit til mange guder, fra bildet av Zevs [...]” (*La våre øyne*, ZJ 28 [E 2008:197]). Dessverre ender den bevarte delen av manuskriptet her, men Shenoutes poeng er likevel klart. Det er flere interessante detaljer her. Shenoute hevder at de gudebildene han fant hjemme hos Gesios var av samme sort som dem han fant i templene. Han legger også vekt på at dersom han ikke selv hadde vært med på å ødelegge et slikt tempel (det i Atripe) med dets avgudsbilder så ville han heller ikke ha gjenkjent Gesios’ avgudsbilder for hva de var. Disse opplysningene tyder på at det var utbredt tvil om Shenoute faktisk fant avgudsbilder hjemme hos Gesios, og Shenoute later til å ha hatt et forklaringsproblem ettersom han allerede hadde ødelagt avgudsbildene han fjernet fra Gesios’ hus. Han oppfordrer derfor folk til å stole på at han har rett i det han sier, ikke minst fordi han selv hevder å være spesielt godt kvalifisert til å gjenkjenne slike støtende avgudsbilder siden han selv hadde vært med på å ødelegge tilsvarende ting i tempelet i Atripe.

Hva var det så Shenoute rent spesifikt hevdet å ha funnet hjemme hos Gesios? Han nevner, i tillegg til Zevs (se ovenfor), avgudsbilder av Kronos, av Hekate, av hva Shenoute omtaler som ”de andre demonene”, bilder/figurer av feminine menn og uanstendige kvinner, og av prester med barberte hoder og altere i hendene (for bilder av en slik statue, se Emmel 2008:200–1). Shenoute oppsummerer hva han fant hos Gesios som ”alt som var i templene før han hvis minne er berømt, Theodosius den rettskafne keiser, beordret dem ødelagt (*La våre øyne*, WW 27 [E 2008:190] WW 30 [E 2008:192]).

En annen interessant detalj er det faktum at Shenoute også nevner at de fant et nilometer, dvs. et mål for nilvannets nivå, blant de gjenstander Gesios skal ha tilbedt (*La våre øyne*, ZJ 28 [E 2008:197]). I dette tilfellet er det ikke tingen i seg selv Shenoute har noe imot, for han beskriver dette objektet som ”denne som vi tar [med til] den hellige kirken med takksigelse” (*ibid.*), men snarere det faktum at den ble funnet midt iblant ”demonene” (*ibid.*). I teksten *Ikke fordi en rev bjeffer* nevnes det også at Gesios var i besittelse av noe fryktelig brygg, ”flasket som vin,” som Shenoute og hans medhjelpere skal ha knust ved inngangen til Gesios’ hus (*Ikke fordi en rev bjeffer*, DU 168 [L 3:79]).

Hva var så de underliggende årsaker til konflikten mellom Shenoute og Gesios? Ifølge Frankfurter (1998:80) var Gesios en åpen og svært

profilert motstander av kristendommen og forkjemper for tradisjonell religion i Panopolis, og at han hadde en helligdom med gudebilder hjemme hos seg som var viktige nok til at Shenoute både visste om dem og antok at et anslag mot dem ville innebære et viktig slag mot tradisjonell kult-praksis i området.¹⁰ Skal vi tro Shenoute, tilba Gesios Kronos, en guddom som ofte nevnes av Shenoute (se f.eks. *La våre øyne*, WW 29–30 [E 2008:191–92]; *Ikke fordi en rev bjeffer*, DU 168 [L 3:79]; *Herren tordnet*, DU 55–56 [A 1:383–84]). Det kan være flere årsaker til at Shenoute spesielt trekker frem Kronos. En av dem kan være det faktum at det gir ham en mulighet til å kontrastere Kronos med Kristus, gjennom hvilken de kristne oppnår evig liv, og det kan rett og slett skyldes at Kronos-kulten var viktig i Panopolis, eller rett og slett at nettopp Kronos faktisk kan ha vært av viktig religiøs betydning for Gesios. Når det gjelder denne Kronos så forklarer Shenoute nærmere i *Herren tordnet* at denne greske guddommen var å forstå som den egyptiske guden Petbe, og forteller videre at denne guden kuttet av sin fars edlere deler med en sigd og spiste hans barn – opplysninger Shenoute hevder å ha fra de paganes bøker og fabler (*Herren tordnet*, DU 55–56 [A 1:383–84]).¹¹

Dersom Frankfurter har rett i at Gesios var en svært profilert og uttalt forkjemper for tradisjonell pagan religion, så er Shenoutes motstand mot ham fullt forståelig. Det kan imidlertid synes som om religiøse motiver ikke i seg selv var den utløsende årsak til Shenoutes angrep på Gesios. Som Stephen Emmel har påpekt tyder de kildene vi nå har til denne konflikten på at sistnevnte likevel slett ikke var noen fremtredende talsmann for paganismen i Panopolis (slik det har blitt hevdet av bl.a. Leipoldt 1903; Frankfurter 1998:80–81; Vliet 1993:102), men snarere en krypto-hedning (se Emmel 2002; 2008; Frankfurter 2008:152), altså en person som utad fremsto som kristen, men som egentlig ikke var det. Shenoute forteller i *La våre øyne* at Gesios lovt å bli en kristen, og hevder ved sitt innbrudd å ha avslørt Gesios i løgn (se ovenfor). Og mens Gesios ser ut til å ha forsøkt å fremstille seg selv som kristen, gjorde Shenoute på sin side det han kunne for å avsløre ham som en krypto-hedning. Hva var så Shenoutes motiver for dette? Ville Shenoute ha angrepet Gesios dersom denne ikke hadde skapt problemer for ham på andre måter? Eller, for å sette problemstillingen på spissen, sett at Gesios hadde støttet Shenoutes klosterbevegelse, ville Shenoute da ha hatt noen interesse av å avsløre – eller fremstille – ham som en krypto-hedning? Et annet viktig spørsmål, som vi dessverre ikke

får svar på fra Shenoutes tekster, er om Gesios selv mente seg å være kristen eller ei, og hvorvidt han faktisk tilba andre guder. For det første kan vi ikke vite om Shenoutes anklager var velbegrunnet. For det andre vet vi ikke om Shenoute faktisk fant avgudsbilder i Gesios' hus. Og for det tredje er det umulig for oss å vite om Gesios, dersom han virkelig var i besittelse av dem, faktisk brukte slike avgudsbilder i religiøs praksis, eller om han rett og slett eide dem av andre grunner – f.eks. av estetiske årsaker eller som kulturelle/historiske/kunstneriske objekter (jf. Emmel 2002).

Roger Bagnall har på sin side foreslått at Gesios kanskje ikke var pagan i det hele tatt, men snarere en kristen kjetter, nærmere bestemt en arianer. Bagnall (2008:30–32) påpeker at Gesios var provinsguvernør i Theben i perioden 376–378, noe som var under keiser Valens regjeringstid, en keiser som av mange ble stemplet nettopp som arianer, og fremhever at Gesios' ikke var provinsguvernør lengre enn til Valens' død i 378. At Gesios kan ha vært arianer er et tankevekkende forslag, og det kan godt tenkes at Bagnall (2008:31) har rett i at Gesios' rapporterte utsagn om at Jesus ikke var en gud, kan skrive seg fra hans tid som provinsguvernør, men forslaget om at Gesios faktisk skulle ha vært ariansk kristen synes imidlertid ikke å stemme helt med Shenoutes rapport om at Gesios lovet å bli kristen, eller Shenoutes jakt på avgudsbilder hjemme hos ham. Shenoute synes helt klart å ha vært fast bestemt på å avsløre og fremstille Gesios som hedning, ikke bare som arianer, noe som ettersom konflikten skred frem, ville ha vært en sterk nok anklage i seg selv. Arianismens posisjon under Gesios' tid som provinsguvernør kan forklare hvordan det kan ha vært mulig for ham åpent å bestride Jesu guddommelighet, men samtidig er det et faktum at Shenoute i sine bevarte tekster aldri anklager Gesios for å være arianer. For Shenoute er Gesios, så vidt vi kan se, intet annet enn en hedning.

Det virker imidlertid som om økonomiske og sosiale grunner kan ha vært vel så viktige årsaker til konflikten som de rent religiøse. Shenoute klager på Gesios' rikdom, at han stjeler fra og utbytter de fattige, at han ikke gir penger til kirken og, ikke minst, at han hindrer vanlige folk fra å gi penger til kirken (*La våre øyne; Ikke fordi en rev bjeffer*). Leipoldt la i sin tid vekt på de sosioøkonomiske motivene som avgjørende for Shenoutes sterke posisjon i Øvre Egypt og hans motstand mot Gesios (Se Leipoldt 1903; jf. også Trombley 1993–94; Barns 1964), og også Janet Timbie (1986:267–8) har fremhevet dette aspektet ved Shenoutes konflikt med de lokale utøverne av tradisjonell religion: "Raids on temples and

private homes to confiscate idols, books, and other equipment of pagan religion also allowed Shenoute's followers to express their anger over economic oppression". Hun fremhever også at Shenoutes tekster reflekterer det faktum at religiøse og økonomiske konflikter var tett forbundet med hverandre.

At Shenoutes strid med Gesios finner sted i en tid da pagan praksis var blitt forbudt og Kristendommen var den rådende religion, kommer klart frem fra Gesios' innbitte forsøk på å forsvare seg mot Shenoutes beskyldninger om at han er en praktiserende hedning snarere enn en god kristen. Gesios var i den grad opptatt av dette at han til og med tillot Shenoute å gjennomføre hans hjem for å forsikre sistnevnte om at han ikke var i besittelse av avgudsbilder, og at han ikke beskjeftiget seg med slike aktiviteter. Shenoute lar seg imidlertid ikke avfeie av det faktum at han under denne husransakelsen ikke finner avgudsbilder, men insinuerer snarere at Gesios ikke trenger avgudsbilder så lenge han kan tilbe naturfenomenene direkte. Han tilber, ifølge Shenoute, solen, månen, stjernene, elven, kanalene etc., altså det skapte, snarere enn han som skapte det, og som Shenoute sarkastisk påpeker, kan han ikke ta disse vekk fra Gesios. Årsaken til at han ikke fant noen avgudsbilder under den autoriserte ransakelsen av Gesios' hus var, hevder Shenoute, at han allerede hadde fjernet disse under sitt innbrudd der og at det derfor ikke var noen igjen (*Ikke fordi en rev bjeffer*).

Et viktig problem som det gjenstår å diskutere er kronologien i Shenoutes konflikt med Gesios. Hvordan skal vi best forstå denne konfliktens utvikling på bakgrunn av våre bevarte kilder? Dessverre er ikke teksten med den lovende ingressen *Gesios skriver* bevart, annet enn som en av de mange Shenoute-ingresser som listes opp i det viktige manuskriptet i Wiens nasjonalbibliotek som gjerne refereres til som *Vienna incipit list* (referansen til *Gesios skriver* er å finne i AT-NB K 9634r [se bilde i Emmel 2004:72]), men vi har, som vi har sett, to vitnemål om innbruddet hjemme hos Gesios blant Shenoutes bevarte tekster, nemlig i tekstene *La våre øyne* og *Ikke fordi en rev bjeffer*. Hvordan skal så disse tekstene plasseres og forstås i forhold til de faktiske hendelser de diskuterer? Emmel foreslo i 2002 at kronologien best kunne forstås som følger: Gesios' besøk i Shenoutes kirke, hvor han lover å bli kristen, beskrevet i *La våre øyne*, etterfølges av at Shenoute i nattens mulm og mørke bryter seg inn hos Gesios fordi han mistenker denne for å ha brutt sitt løfte

og forblitt en krypto-hedning. Ifølge Emmel er det dette innbruddet som beskrives i *Ikke fordi en rev bjeffer*. Emmel foreslår så at de ting Shenoute fant i dette innbruddet ikke overbeviste folk i Panopolis og at Gesios svarte med å invitere ham hjem til seg for å gjennomføre huset påny. Shenoute tok imot invitasjonen men fant ingenting, og skrev så *Ikke fordi en rev bjeffer* som et svar på disse hendelsene. Etersom han fortsatt mistenkte Gesios for å bedrive avgudsdyrkelse gjorde Shenoute, ifølge Emmel (2002), deretter et nytt innbrudd hjemme hos Gesios hvor han endelig fant det han lette etter, hvorpå han så skrev *La våre øyne*. Emmel gjentok dette forslaget til kronologi i 2008 med én endring, nemlig at Gesios' besøk i Shenoutes kirke først fant sted etter at Shenoute hadde skrevet *Ikke fordi en rev bjeffer*.

Emmels forslag til kronologi skaper en forståelig og grei sammenheng i de opplysningene vi får i *La våre øyne* og *Ikke fordi en rev bjeffer*, men den kan imidlertid forenkles. Det er nemlig ikke nødvendig å postulere mer enn ett innbrudd hjemme hos Gesios, en analyse som også støttes av det faktum at ingen tekst, inkludert den uidentifiserte teksten i leksjonariet DD, refererer til at det har funnet sted mer enn ett slikt innbrudd. Dersom vi legger til grunn den minst kompliserte hypotesen som vil kunne stemme med de opplysningene vi får gjennom det bevarte materialet, nemlig at det er det samme innbruddet hjemme hos Gesios det refereres til i både *La våre øyne* og *Ikke fordi en rev bjeffer*, vil vi kunne se for oss følgende kronologi: Som i Emmels første forslag er den første viktige episoden vi får høre om i denne konflikten, Gesios' besøk hos Shenoute, et besøk som må ha kommet i stand som følge av at førstnevnte ønsket fred med sistnevnte etter en tids konflikt, en konflikt som trolig hadde sitt utspring i de ovenfor diskuterte årsaker. Gesios lover Shenoute ved dette møtet at han vil bli en kristen (se ovenfor). Shenoute tror imidlertid ikke på Gesios' forsikringer om at han virkelig er blitt en kristen og går derfor til det skritt å bryte seg inn i hans hus for å avsløre ham som en krypto-hedning, som Emmel ganske riktig har konkludert. Dette er imidlertid den eneste hendelsen av denne typen vi trenger å forutsette, for både *La våre øyne* og *Ikke fordi en rev bjeffer* kan uten store problemer forstås dit hen at de, med en noe ulik vinkling og en viss forskjell i hvilke detaljer som trekkes frem, refererer til dette ene innbruddet og kontroversene som fulgte i kjølvannet av det. Videre, ettersom Gesios' invitasjon til Shenoute og dennes autoriserte gjennom søkning av førstnevntes hus kun nevnes i *Ikke fordi en rev*

bjeffer, synes det mest sannsynlig at *La våre øyne* ble skrevet først, like etter innbruddet, og at Gesios deretter svarer ved å nekte for at Shenoute hadde funnet avgudsbilder, og ved å invitere sin fiende på besøk for å få vist sin uskyld. Shenoute skriver deretter *Ikke fordi en rev bjeffer* som et forsvar for sine handlinger i møte med Gesios' trolig økende press og trusler mot ham i etterkant av den mislykkede autoriserte husransakelsen som nevnes i denne teksten. Her forsvarer Shenoute seg med at årsaken til at han ikke fant noe under den autoriserte husransakelsen var at han allerede hadde fjernet Gesios' avgudsbilder under sitt innbrudd hos vedkommende, men at dette ikke hindrer denne fra å fortsette sin avgudsdyrkelse, for han kan jo rett og slett tilbe solen, månen, stjernene osv. (se ovenfor).

Hvordan gikk det så med Gesios til slutt? I en senere tekst, *Gud er stor*, refererer Shenoute triumferende til en person som høyst sannsynlig kan identifiseres som Gesios: "Hvem iblant oss kjenner ikke til den fiendtlige mannen i byen Panopolis og hans gods, hvis rikdom Jesus oppløste foran ham og som han fikk til å falle i dens nærvær? Jeg snakker om den forfengelige mannen hvis navn ikke nevnes her" (*Gud er stor*, XH354–55 [C:188–89]). Åpenbart gikk det ikke Gesios vel i det lange løp, og Shenoute overlevde ham med mange år. I teksten *Herren tordnet* forbanner Shenoute Gesios, "denne pestens sønn": "Måtte hans tunge bli bundet til tærne på hans føtter på hans fortvilelses dag og måtte han bli kastet ned til dypet av Amente, og måtte dypet svelge ham!" (*Herren tordnet*, DU 47 [A 1:379]). Dette er en forbannelse *Shenoutes liv* ser ut til å ta utgangspunkt i når det der står om Gesios' endelikt at Shenoute "forbannet ham og sa, 'hans tunge skal bli bundet til stortåa på foten hans i helvete!' Og dette skjedde ham etter hans død. Min far (dvs. Shenoute) fortalte oss følgende: 'Jeg så ham i helvete med tungen bundet til stortåa på foten, pint uten tilgivelse på grunn av hans gudløshet'" (Besa, *Shenoutes liv*, 88 [L 1:43]).

SHENOUTES PAGANE MOTSTANDERE

Hvor omfattende var så Shenoutes kampanje mot lokale avgudsdyrkere, og hvor sterkt sto egentlig paganismen i Øvre Egypt på Shenoutes tid? Det er her vanskelig å trekke noen klar konklusjon på bakgrunn av Shenoutes egne tekster eller hans *vita*, tekster som alle er svært polemiske. Vi må selvsagt hele tiden ta med i betraktning at Shenoutes tekster og annen monas-

tisk litteratur er vel så preget av politiske og polemiske motiver og retoriske strategier som andre skriftlige kilder fra senantikken, og at vi derfor naturligvis ikke bør sluke Shenoutes versjon av disse hendelsene ukritisk (jf. f.eks. Brakke 2008:92–93). Faktum er at vi her som så ofte ellers, kun er i besittelse av den ene sidens synspunkter, fra hvilke vi må forsøke å danne oss et så godt bilde som mulig av de faktiske forhold uten å glemme hvor vanskelig det faktisk er å vurdere de historiske realiteter som skjuler seg bak og kommer til uttrykk gjennom disse.

Når det gjelder paganismens posisjon i Øvre Egypt på denne tiden så er det for øyeblikket lite enighet blant moderne forskere. Den fremste talsmannen for den tradisjonelle religionens fortsatte styrke i Øvre Egypt på Shenoutes tid har vært David Frankfurter (1998; 1999; 2000; 2007a; 2007b; 2008), som i en rekke publikasjoner har fremstilt den pagane opposisjon mot kristendommen i Shenoutes nærrområde som i høyeste grad levende, selv så sent som i det femte århundre. Som han sier det i en av sine seneste artikler:

Even if numerous temples had fallen into decay by the mid-fourth century, we can assume neither their irrelevance in local religion nor the complete demise of local cults. Indeed, Christians' destructive responses to temples and images reflect some of the power that lingered in these sacred remains well through late antiquity (Frankfurter 2008:140).

Det er imidlertid ikke alle som har latt seg overbevise av Frankfurters argumentasjon. Mark Smith (2002:247) har i en usedvanlig krass artikkel karakterisert Frankfurter som en forsker som er "obsessed with the need to find a pagan lurking under every bed in the Panopolite nome". Ifølge Smith (ibid.) inneholder Frankfurters bok fra 1998 såpass store forvrengninger og skjeve fremstillinger av det kildematerialet den bygger på at det rett og slett diskvalifiserer den fra å bli ansett for å være et resultat av seriøs forskning, og konkluderer med at Frankfurters bok "epitomises the sort of narrow and outmoded approach beyond which it is essential to move if further progress is to be made in this area of study" (Smith 2002:245).¹² Smith selv argumenterer for at den tradisjonelle pagane religion i Øvre Egypt i hovedsak var død på Shenoutes tid, og hevder at den paganismen Shenoute kjemper imot og refererer til i sine tekster er "of a bland, generic variety which might have been encountered almost anywhere" (Smith

2002:244). Han foreslår tre mulige årsaker til dette: (1) Shenoute kan ha vært uvitende om hva som egentlig foregikk rundt ham; (2) han kan bevisst ha fremstilt sine motstanderes religion på denne måten av retoriske grunner; (3) eller det kan simpelthen ha vært slik at alt som var igjen av pagan religiøs praksis på Shenoutes tid, var ”a few ideas lingering on in the debased form of popular superstition and more or less subsumed within the broader framework of the dominant Hellenism?” (Smith 2002:244–45).

En annen viktig talsmann for teorien om paganismens svake posisjon på Shenoutes tid er Roger Bagnall (f.eks. 1993; 2008). Han har bl.a. poengtert at vi ikke må ta for gitt at den egyptiske paganismens tilbakegang nødvendigvis er direkte relatert til Kristendommens fremvekst (Bagnall 1993:261), og vektlegger de massive kuttene i offentlig romersk finansiering av templene allerede fra det tredje århundre. Som Bagnall selv formulerer det, ”there will then have been nothing dramatic about the story, simply a slow starving to death of these cults, some of them three millennia and more old” (Bagnall 1993:268). Dramatisk eller ei, ut ifra Shenoutes tekster er det vanskelig å få et klart bilde av styrkeforholdet mellom kristne og pagane i Øvre Egypt, utover det faktum at Shenoutes mange referanser til pagan praksis og spesifikke guddommer tyder på at det fortsatt i det minste forekom en viss dyrkelse av pagan religion i hans nærrområde.

KONKLUSJON

At Shenoute utførte en rekke voldshandlinger mot lokale pagane er hevet over tvil. Likevel var han neppe like aktiv i så måte som en del moderne forskning har yndet å fremstille det. Ikke overraskende later det til at ikke utelukkende religiøse, men også sosiale og økonomiske motiver spilte en avgjørende rolle for hvordan denne striden manifesterte seg i konkrete handlinger mot pagan kult og dens tilhengere. Det fremgår av Shenoutes tekster at han gikk hardt til verks mot avgudsbilder, men mens en opposisjon mot bilder i sin alminnelighet helt sikkert kan ha motivert noen munkes til å gå løs på templer (jf. Brakke 2008:92), er det imidlertid ingenting som tyder på at dette var en faktor for Shenoute. Tvert imot er det avslutningsvis verdt å merke seg at Shenoute slett ikke var noen motstander av billedfremstillinger per se, men kun av ikke-kristne sådanne. Han hadde for eksempel ingenting imot billedfremstillinger av Jesus, apostler, engler, helgener e.l. (se f.eks. Shenoute, *Og det skjedde en dag*).

Det som opprørte ham var avgudsbilder og ikke minst avgudsdyrkelse, og som vi har sett, tok han gjerne drastiske midler i bruk i sin kamp mot de han anså for å være avgudsdyrkere.

NOTER

1. For Shenoutes tekster angir jeg tittel, etterfulgt av kodeks og sidetall. For titler og kodeksforkortelser følger jeg Emmel 2004. I den grad det har vært mulig har jeg også konsultert fotografier av manuskriptene. Alle oversettelser av de koptiske tekstene er mine egne. Den moderne tekstutgave angis i klammer, med følgende forkortelser: A 1-2=Amélineau 1907-14; C=Chassinat 1911; E 1994=Emmel 1994; E 2002=Emmel 2002; E 2008=Emmel 2008; L 1-3=Leipoldt 1906-13; Y=Young 1981.
2. Moderne forskere har ofte vært svært negative i sin omtale av Shenoute. Se f.eks. David Bell (1983:22), som synes så lite om Shenoute og hans form for kristendom at han foreslår at den muslimske invasjonen i 642 nærmest må kunne ansees for å ha vært Egypts redning.
3. De bevarte delene av dette brevet er publisert i Thompson 1922 og Munier 1916. For diskusjon, se Lundhaug 2009.
4. For de pakomianske kildene benytter jeg her forkortelser og nummerering fra Veilleux 1980–82.
5. Leipoldt leste feilaktig ("som er vår") i kodeks ZJ fra Det hvite kloster. Den korrekte lesningen er imidlertid ("som er Min"). For en diskusjon av dette, se Emmel 1994.
6. Når det gjelder ombygging og ødeleggelse av templer kan det også nevnes at det ble benyttet materialer fra et tradisjonelt egyptisk tempel i byggingen, under Shenoutes ledelse, av kirken i Det hvite kloster (se Schroeder 2004:483).
7. Shenoute omtaler ofte seg selv i tredje person, her som "han fra hvilken de i Shmin hater å høre om Guds herlighet".
8. Kyfi er en egyptisk røkelsesblanding (se f.eks. Plutark, *De Iside et Osiride*, 81).
9. For dansk oversettelse, med tilhørende analyse, av denne teksten, se Frandsen 2007.
10. Frankfurter (1998:81) hevder også at Gesios i så måte representerte majoriteten av de lokale bøndene.
11. Vi så ovenfor at Shenoute identifiserte Pan med Min, og i *Herren tordnet* nøyer han seg ikke med å sette likhetstegn mellom Kronos og Petbe, men han identifiserer også Hefaistos med Ptah (se *Herren tordnet*, DU 56 [A 1:385]).
12. Smith (2002:245) trekker frem det han hevder er naiv og ukritisk bruk av polemiske kilder, uvitenhet om tradisjonell egyptisk religion og dens forhold til gresk religion, samt "disregard for the spatial and temporal distribution of the evidence for particular Egyptian religious phenomena; and insensitivity to the need ... of analysing Egyptian religious beliefs and practices within the context of a specific regional and chronological setting".

LITTERATUR

- Amélineau, Émile 1907–14. *Oeuvres de Shenoudi: Texte copte et traduction française* (2 vol.) Ernest Leroux, Paris.
- Bagnall, Roger S. 1993. *Egypt in Late Antiquity*. Princeton University Press: Princeton.
- 2008. "Models and Evidence in the Study of Religion in Late Roman Egypt". I: J. Hahn, S. Emmel og U. Gotter (red.), *From Temple to Church: Destruction and Renewal of Local Cultic Topography in Late Antiquity*, s. 23–41. (Religions in the Graeco-Roman World, vol. 163). Brill, Leiden.
- Barns, John 1964. "Shenute as a Historical Source". I: J. Wolski (red.), *Actes du Xe congrès international de papyrologues: Varsovie-Cracovie 3–9 Septembre 1961*, s. 151–59 (Académie Polonaise des Sciences: Comité des sciences de la culture antique). Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- Bell, David N. (overs.) 1983. *Besa: The Life of Shenoute* (Cistercian Studies Series, vol. 73). Cistercian Publications, Kalamazoo, Mich.
- Brakke, David 2008. "From Temple to Cell, from Gods to Demons: Pagan Temples in the Monastic Topography of Fourth-Century Egypt". I: J. Hahn, S. Emmel og U. Gotter (red.), *From Temple to Church: Destruction and Renewal of Local Cultic Topography in Late Antiquity*, s. 91–112 (Religions in the Graeco-Roman World, vol. 163). Brill, Leiden.
- Chassinat, Émile 1911. *Le quatrième livre des entretiens et épîtres de Shenouti* (Mémoires publiés par les membres de l'Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire, vol. 23). Institut Français d'Archéologie Orientale, Cairo.
- Dechow, Jon F. 1988. *Dogma and Mysticism in Early Christianity: Epiphanius of Cyprus and the Legacy of Origen* (North American Patristic Society Patristic Monograph Series, vol. 13). Mercer University Press, Macon.
- Emmel, Stephen 1994. "Ithyphallic Gods and Undetected Ligatures: Pan is not 'Ours,' He is Min (Rectification of a Misreading in a Work of Shenoute)". I: *Göttinger Miszellen*, vol. 141, s. 43–46.
- 2002. "From the Other Side of the Nile: Shenute and Panopolis". I: A. Egberts, B. P. Muhs og J. van der Vliet (red.), *Perspectives on Panopolis: An Egyptian Town from Alexander the Great to the Arab Conquest: Acts from an International Symposium Held in Leiden on 16, 17 and 18 December 1998*, s. 95–113 (Papyrologica Lugduno-Batava, vol. 31).

- Brill, Leiden.
- 2004. *Shenoute's Literary Corpus* (2 vol.; Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, vol. 599–600, Subsidia, vol. 111–112). Peeters, Leuven.
 - 2008. "Shenoute of Atripe and the Christian Destruction of Temples in Egypt: Rhetoric and Reality". I: J. Hahn, S. Emmel og U. Gotter (red.), *From Temple to Church: Destruction and Renewal of Local Cultic Topography in Late Antiquity*, s. 161–201 (Religions in the Graeco-Roman World, vol. 163). Brill, Leiden.
- Frandsen, Paul John 2007. "Kampen om de fattiges sjæl". I: *Papyrus*, vol. 7.1, s. 36–46.
- Frankfurter, David 1998. *Religion in Roman Egypt: Assimilation and Resistance*. Princeton University Press, Princeton.
- 1999. "Shenoute". I: G.W. Bowersock, P. Brown og O. Grabar (red.), *Late Antiquity: A Guide to the Postclassical World*, s. 690–91. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge.
 - 2000. "'Things Unbefitting Christians': Violence and Christianization in Fifth-Century Panopolis". I: *Journal of Early Christian Studies*, vol. 8.2, s. 273–95.
 - 2007a. "Christianity and Paganism, I: Egypt". I: A. Casiday og F. W. Norris (red.), *Constantine to c. 600 (The Cambridge History of Christianity, vol. 2)*, s. 173–88. Cambridge University Press, Cambridge.
 - 2007b. "Illuminating the Cult of Kothos: The Panegyric on Macarius and Local Religion in Fifth-Century Egypt". I: J. E. Goehring og J. A. Timbie (red.), *The World of Early Egyptian Christianity: Language, Literature, and Social Context*, s. 176–88 (CUA Studies in Early Christianity). The Catholic University of America Press, Washington.
 - 2008. "Iconoclasm and Christianization in Late Antique Egypt: Christian Treatments of Space and Image". I: J. Hahn, S. Emmel og U. Gotter (red.), *From Temple to Church: Destruction and Renewal of Local Cultic Topography in Late Antiquity*, s. 135–59 (Religions in the Graeco-Roman World, vol. 163). Brill, Leiden.
- Hahn, Johannes 2008. "The Conversion of the Cult Statues: The Destruction of the Serapeum 392 A.D. and the Transformation of Alexandria Into the 'Christ-Loving' City". I: J. Hahn, S. Emmel og U. Gotter (red.), *From Temple to Church: Destruction and Renewal of Local Cultic Topography in Late Antiquity*, s. 335–65 (Religions in the Graeco-Roman

- World, vol. 163). Brill, Leiden.
- Leipoldt, Johannes 1903. *Schenute von Atripe und die Entstehung des national ägyptischen Christentums* (Texte und Untersuchungen, vol. 25). Hinrichs, Leipzig.
- (red.) 1906–13. *Sinuthii Archimandritae: Vita et Opera Omnia* (3 vol. Assistert av W.E. Crum. Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, vol. 41, 42, 73, Scriptores Coptici 1, 2, 5). Imprimerie nationale, Paris.
- Lubomierski, Nina 2007. *Die Vita Sinuthii: Form- und Überlieferungsgeschichte der hagiographischen Texte über Schenute den Archimandriten* (Studien und Texte zu Antike und Christentum, vol. 45). Mohr Siebeck, Tübingen.
- Lundhaug, Hugo 2009. "Nag Hammadi-kodeksene og den tidlige monastiske tradisjon i Egypt". I: *Meddelanden Från Collegium Patristicum Lundense*, vol. 24, s. 33–59.
- Munier, Henri 1916. *Manuscripts coptes* (Catalogue Général Des Antiquités Égyptiennes Du Musée Du Caire 9201–9304). Imprimerie de l'Institut français d'archéologie orientale, Cairo.
- Schroeder, Caroline T. 2004. "'A Suitable Abode for Christ': The Church Building as Symbol of Ascetic Renunciation in Early Monasticism". I: *Church History* vol. 73:3, s. 472–521.
- Smith, Mark 2002. "Aspects of the Preservation and Transmission of Indigenous Religious Traditions in Akhmim and Its Environs During the Graeco-Roman Period". I: A. Egberts, B. P. Muhs og J. van der Vliet. (red.), *Perspectives on Panopolis: An Egyptian Town from Alexander the Great to the Arab Conquest: Acts from an International Symposium Held in Leiden on 16, 17 and 18 December 1998*, s. 233–47 (Papyrologica Lugduno-Batava, vol. 31). Brill, Leiden.
- Timbie, Janet 1986. "The State of Research on the Career of Shenoute of Atripe". I: Birger A. Pearson og James E. Goehring (red.), *The Roots of Egyptian Christianity*, s. 258–70 (Studies in Antiquity and Christianity). Fortress Press, Philadelphia.
- Thompson, Herbert 1922. "Dioscorus and Shenoute". I: *Recueil d'études égyptologiques dédiées à la mémoire de Jean-François Champollion*, s. 367–76 (BEHE, vol. 234). Librairie Ancienne Honoré Champion, Paris.
- Trombley, Frank R. 1993–94. *Hellenic Religion and Christianization c. 370–529* (2 vols. Religions in the Graeco-Roman World, vol. 115). Brill,

Leiden.

- Veilleux, Armand 1983. "Shenoute or the Pitfalls of Monasticism". I: David N. Bell (overs.), *Besa: The Life of Shenoute*, s. v-xv (Cistercian Studies Series, vol. 73). Cistercian Publications, Kalamazoo, Mich.
- 1980–82 (overs.). *Pachomian Koinonia: The Lives, Rules, and Other Writings of Saint Pachomius and His Disciples* (3 vols. Cistercian Studies Series 45–47). Cistercian Publications, Kalamazoo, Mich.
- Vliet, Jacques van der 1993. "Spätantikes Heidentum in Ägypten im Spiegel der koptischen Literatur". I: *Begegnung von Heidentum und Christentum im spätantiken Ägypten*, s. 99–130 (Riggisberger Berichte, vol. 1). Abegg-Stiftung, Riggisberg.
- Young, Dwight W. 1981. "A Monastic Invective Against Egyptian Hieroglyphs". I: D. W. Young (red.), *Studies Presented to Hans Jakob Polotsky*, s. 348–60. Pirtle & Polson, East Gloucester.

ABSTRACT

The formidable abbot Shenoute of Atripe is well-known for his violent opposition to paganism in Upper Egypt in the late fourth and early fifth centuries. On the basis of his own writings this article discusses the extent of Shenoute's participation in the destruction of temples, and his conflict with local paganism, most notably his long and bitter conflict with the rich pagan notable Gesios of Panopolis. The article argues that the extent of the violent conflict between Christianity and paganism in Upper Egypt should not be exaggerated, and also offers a new reconstruction of the chronology of events in Shenoute's conflict with Gesios.

KEYWORDS: Coptology, Early Christianity, Monasticism, Paganism, Religious Violence